

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

ISBN 978-617-689-483-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

- ¹³ Ніколаєв М. І. Щодо епонімного датування монет Ольвії V–I ст. до Р. Х. // The Ukrainian Numismatic Annual. 2022. У друку.
- ¹⁴ Николаев Н. И. Ольвийские декреты в честь граждан Херсонеса в контексте локальных хронологий Ольвии, Херсонеса и Понтийского царства // Аристей. Вестник классической филологии и античной истории. 2017. № 15. С. 55–76.
- ¹⁵ Николаев Н. И. Неаполь Скифский в свете ольвийской просопографии // SP. 2019. № 6. С. 63–82.
- ¹⁶ Николаев Н. И. Об основании Неаполя Скифского // SP. 2020. № 6. С. 213–227.
- ¹⁷ Ніколаєв М. І. Хронологія Північного Причорномор'я IV–I ст. до Р. Х. Вибрані праці: монографія. Ізмаїл: ІДГУ. 2022. С.16.
- ¹⁸ Орлик В. М. Новый тип ольвийской медной монеты времен Митридата Евпатора // SP. 2021. № 6. С. 87–92.
- ¹⁹ Карышковский П. О. Ольвийские эпонимы // ВДИ. 1978. № 2. С. 82–88.

В.А. Папанова (Бердянськ)

БРОНЗОВІ ВИРОБИ З ПРИМІСЬКИХ САДИБ ОЛЬВІЇ

Свого часу В. Крапівіна зазначила, що ольвійські артефакти з металу *«через погану збереженість зазвичай не піддаються спеціальним дослідженням. Краще вивчені вироби з бронзи та міді»*¹. І дійсно знахідки виробів із металу в Ольвії нечисленні. Ще менше їх розкопано на поселеннях ольвійської хори.

В цьому аспекті відрізняються дві приміські садиби, які досліджувалися у 2003–2015 роках². Вони датуються другою третинною V – початком III ст. до н. е (ойкос/οικος – Широка балка 6) та кінцем V – 30-ми роками IV ст. до н. е. (хоріон/χοριον – Широка балка 7)³. Окрім бронзових виробів тут розкопані різноманітні вироби з заліза (знаряддя праці, зброя) та свинцю (культові речі такі як букранії, лабриси, а також важки, пряслиця та ін.) (діаграма 1).

Зазначимо, що виробів з металу більше знайдено на ойкосі (діаграма 2). Це при тому, що його площа забудови становила 500 кв. м, а хоріону 1380 кв. м⁴.

Комплекс виробів з бронзи/міді з обох приміських садиб складається з понад 1000 екземплярів, які виявлені у їхньому культурному шарі та в похованнях сімейної ділянки ойкосу. Це – ольвійські монети (аси, борисфени, гіміхалки, діхалки, халки, дельфінчики) та істрійські; господарсько-побутові речі; предмети туалету та прикраси; зброя і предмети військового обладунку (вістря

стріл, гачок, пряжка від паску, ворварка, наперстки на великий палець правої руки для захисту його при стрільбі з лука); речі кінського спорядження (вудила, бляхи, налобник, фалар). Більшість бронзових артефактів представлено монетами – 492 екземпляри. Так на ойкосі знайдено 285 монет, а на хоріоні – 207⁵.

Відносно класифікації. На сьогодні ми не маємо комплексної типологічної класифікації бронзових виробів для всіх періодів існування Ольвії та її хори за винятком монет, прикрас та зброї. По-перше, це пов'язано з тим, що багато господарсько-побутових речей не опубліковано. По-друге, їх не так багато і знайдено. Окрім того, на нашу думку, неможливо розробити загальну класифікацію для всіх бронзових речей. Спроби були. Одну із перших топологічних класифікацій бронзових артефактів, точніше ливарних форм для них, зробила А. Фурманська⁶. Всі форми вона поділила на три групи. Перша – форми для лиття прикрас і предметів туалету; друга – для лиття «убрання воїна» та кінського спорядження; третя – вістря стріл. Виняток становить публікація бронзових виробів з ділянки НГС (нижнє місто Ольвії), яка датується VI ст. до н. е. – IV ст. н. е. на основі класифікації розробленої В. Крапівіної для знарядь праці та господарсько-побутових предметів Ольвії перших століть нашої ери⁷.

Розглянемо комплекс виробів з бронзи, взявши згадану вище класифікацію. *Господарсько-побутові речі*: голки, ключ і деталь замку, кіаф і ситечка, накладки, пластини, стрижні, стригіль, стилос, цвяхи.

На садибах, після монет, найбільше всього розкопано цвяхів (63 екземпляри археологічно цілих та фрагментів). Вони представлені трьома типами (1-5) згідно класифікації В. Крапівіної та В. Крутілова⁸. Тип I – цвях для теслярських робіт з довгим валом довжиною 11,5×12 см, квадратним у розрізі та закругленою голівку (4 екз.); тип II – для столярних робіт з круглим довгим валом та круглою голівкою (1 екз.); тип III – малі оббивні/меблеві цвяхи з квадратним або круглим валом та сплющеною голівкою (58 екз.). Останній тип цвяхків домінує, вони становлять 97,6 %. Така кількість цих цвяхків пояснюється тим, що вони краще збереглися у похованнях сімейної ділянки ойкосу. Наприклад, тільки у похованні 10/1992 знаходилося 26 цвяхків, якими прибили тканину до поховального дерев'яного ложа квадратної форми⁹.

Рідкісні знахідки замків¹⁰. Тому викликає інтерес уламок ключа та деталь замикаючого штифта замка лаконського типу, які були виявлені на ойкосі (6-7).

З рідкісних речей, розкопаних на садибах, відзначимо і дві бронзові голки. Першу знайшли у похованні 10/1992 середини – третьої чверті IV ст. до н. е. сімейної ділянки некрополя ойкосу¹¹, а другу на хоріоні (8). До речі, на сьогоднішня їх збереглося небагато, на що свого часу звертали увагу В. Скуднава, Ю. Козуб, В. Крапівіна, В. Билкова В. Крутілов¹² та ін.

З побутових речей на ойкосі розкопані кіаф, ситечко і фрагменти ситечкової частини, яка виготовлялася окремо від чаші (9). Кіаф і ситечко знаходилися у похованні 8/1992 останньої чверті V ст. до н. е. сімейної ділянки ойкосу¹³, яка входила до складу некрополя Ольвії. Фрагменти ситечкової частини знайдені у культурному шарі цієї ж садиби. Це дуже рідкісні речі. У Північному Причорномор'ї відомо про знахідку не більше 20 ситечек¹⁴. Дослідники підтримують висновок З. Білімович про те, що подібні ситечка – це етрусський імпорту¹⁵.

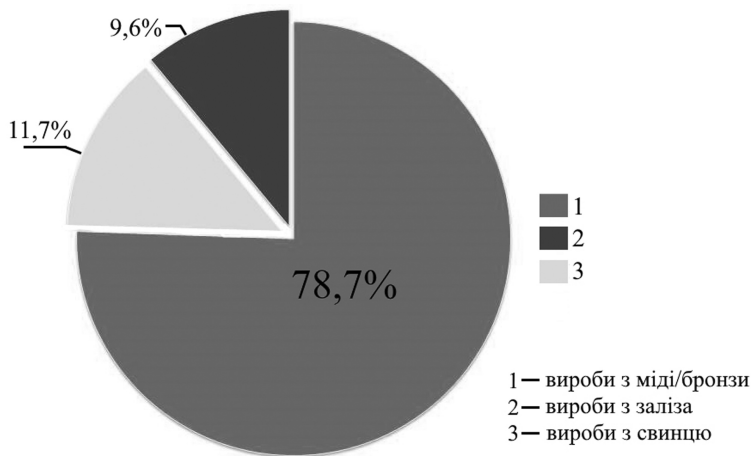
На цій садибі розкопано і уламок бронзового стригіля (10). Збереглися лужкоподібна частина та фрагмент ручки, яка мала кріплення у вигляді листочка плюща. Відзначимо, що це другий стригіль, знайдений на ойкосі. Перший, залізний у вигляді знаку питання, розкопали на сімейній ділянці некрополю в похованні 4/1994 першої чверті IV ст. до н. е.¹⁶ Відзначимо, що більше відомостей про знахідки стригілів на поселеннях ольвійської хори немає. На цій же садибі був знайдений фрагмент стилоса (11).

Окрім того, на садибах знайдені всілякі накладки, пластини, стрижні призначення яких важко встановити.

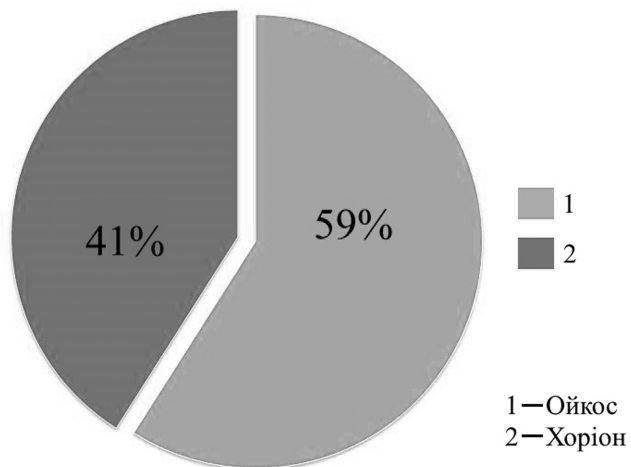
Предмети туалету та прикраси: браслети, дзеркало, каблучки, персні, підвіски. Частина прикрас розкопана у похованнях сімейної ділянки ойкосу. Опубліковані люстерко, складові браслети та два персня.

Отже, вироби з бронзи які були розкопані на ойкосі / Широка балка 6 та його сімейній ділянці поховань, а також на хоріоні / Широка балка 7 типові для античних міст та поселень всього Причорномор'я. Однак, комплекс предметів з хоріону за складом та часом існування дещо відрізняється від знахідок з ойкосу, на якому виявлено статусні предмети які датуються більш раннім часом. Окрім того, аналіз комплексу виробів з бронзи ще раз підтвердив час існування приміських садиб.

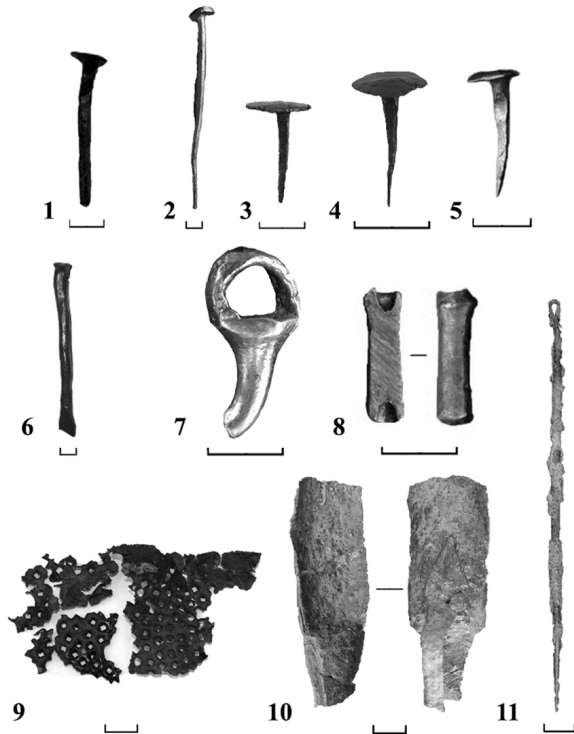
Окрім того, бронзові речі репрезентативні для реконструкції економіки, соціального статусу та повсякденного життя населення цих двох приміських ольвійських садиб.

Діаграма 1. Співвідношення виробів з різних металів з приміських садиб

Діаграма 2. Співвідношення виробів з різних металів на хоріоні та ойкосі

¹ Крапивина В.В. Ольвия: материальная культура I-IV вв. н.э. К., 1993. С.130.

² На сьогодні опубліковані вироби з заліза, свинцеві культові артефакти (букранії, голівки баранів, лабрис, фігурки Афіни, Геракла, вершників, герми, пластини із закляттями), гири для вагів та пряслиця, зброя і кінська зброя, бронзові перстні. Див. Папанова В. А., Ляшко С. Н. Свинцовые фигурки из ольвийской усадьбы IV в. до н.э. // ССПК. 2014. Т. XVII. С.207-229. Вони ж. Свинцовые культовые изделия из пригородных усадеб Ольвии // ССПК. 2015. Т.XVIII. С.171-180; Весовые гири из пригородных усадеб ольвийской хоры V-IV вв. до н. э. // Археологія і давня історія України. 2015. Вип.1 (14). С.158-164; 15. Пригородные усадьбы ольвийской хоры V-IV вв. до н. э. (итоги раскопок 2003-2013 гг.) STRATUMplus. 2015. №3. С.223-250; Находки оружия и конской сбруи на пригородных усадьбах Ольвии // МАСП. Одесса. 2015. вып.13. С.207-222. Островерхов А. С., Папанова В. А. Новые материалы к корпусу ольвийской глиптики

- раннеантичного времени // ССПК. 2009. Т.XV. С.117-122. Окрім того, автор працює на розширеному варіанті статті з каталогом.
- ³ Папанова В. А., Ляшко С. М., Каїра Ф. В. Ольвийские ассы и "борисфены" (находки 2010–2012 гг. на участке "ойкос") // Записки отдела нумизматики и торевтики Одесского археологического музея. Одесса. 2014.Т.II. С.21-29. Вони ж. Монети типу «дельфін» з приміських садиб Ольвії Понтизької // *Pontica et Caucasia II. Interdisciplinary studies on ancient history of the Black Sea region*. Warszawa. 2019. S.39-40.
- ⁴ Папанова В. А., Ляшко С. Н. Пригородные усадьбы ольвийской хоры.226,236.
- ⁵ Там само. С.234.
- ⁶ Фурманська А. І. Ливарні форми з розкопок Ольвії // АПУ. 1958. Т.VII. С.40-76.
- ⁷ Krutilov V. V. Rc Metal objects. The Lower City of Olbia (Sector NGS) in the 6th Century BC to the 4th Century AD. Black Sea Studies 13. 2 vols. Vol. 1. Aarhus, 2010. Vol.1, p.479-482; Крапивина В.В. Ольвия.С.130-134.
- ⁸ Крапивина В. В. Ольвия. С.131; Krutilov V. V. Rc Metal objects... p.479-482.
- ⁹ Папанова В. А. Поховання з ювелірними прикрасами з некрополю Ольвії // Записки отдела нумизматики и торевтики Одесского археологического музея. Одесса. 2014. Т.IV. С. 121.
- ¹⁰ Сельская округа Ольвии. К.1989. С.67.
- ¹¹ Там само. С. 124,6;126.
- ¹² Скуднова В. М. Архаический некрополь Ольвии, Л.1988. С23-24; Козуб Ю. І. Некрополь Ольвії К.1974. С.114 Крапивина В. В. Ольвия. С.130; Былкова В. П. Нижнее Поднепровье в античную эпоху (по материалам раскопок поселений). Херсон. 2007. С.76. Krutilov V. V. Rc Metal objects. С.439.
- ¹³ Папанова В. А., Ляшко С. Н. Находки оружия и конской сбруи на пригородных усадьбах Ольвии. С.212-216.
- ¹⁴ Кашаев С. В. Погребения с амфорами в некрополе Артющенко-2 // АМА. Вып. 16. Саратов. 2013. С.201.
- ¹⁵ Билимович З. А. Этруские бронзовые ситечки, найденные в Северном Причерноморье // Из истории Северного Причерноморья в античную эпоху. Ленинград. 1979. С.26.
- ¹⁶ Лейпунская Н.А., Папанова В.А. К характеристике экономических связей Ольвии (по материалам амфор из некрополя Широкая балка) // АБУ. 2001-2002 рр. К.,2003. С.319; Папанова В. А., Ляшко С. М. Вироби із заліза класичного часу з приміських садиб Ольвії // Археологія. 2018. №2. С.75, 77-78, рис.2, 17. Нажаль у другій статті автори допустили неточність у датуванні цього поховання.

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOlb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IFE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IFE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О. В., Корчемна І. С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П. М. Біцилли (до дня пам'яті)	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П. А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.	90
<i>Венгер А. Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скребки типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіосак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тоцев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284
---	-----

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багратидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмільй підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Нємченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Нємченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518